

AQMOLLA MUHAMEDİYARULI (HAYATI VE ESERLERİ)

*Metin ARIKAN**

ÖZET

Zaman zaman, bazı toplumlar, değişik nedenlere bağlı olarak değişim ve gelişime ayak uyduramamışlar, geri kalmışlar; bunun sonucu olarak da daha gelişmiş toplumlar tarafından yönetilmişlerdir. Bu gibi durumlarda, toplumdan çıkan bazı aydınlar kötü durumu görüp halkı uyandırmaya çalışmışlardır. Bu aydınlardan birisi de Akmolla Muhamediyaruli'dir. Eğitim gördüğü Troisk Tatar medresesinde Şehabettin Mercani'nin fikirleriyle tanışan akın, eserleri vasıtasıyla onu ve ceditçi fikirleri Kazak aydınlarına tanıtanlardan biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akın, Aydınlanma, Ceditçilik, Şehabettin Mercani

AKMOLLA MUHAMEDİYARULI (HIS LIFE AND WORKS)

ABSTRACT

Some societies, sometimes, have not been able to keep up with the changing world and remained underdeveloped and been directed by the stronger ones. In such cases, some intellectuals from that society became aware of that bad situation and tried to illuminate their own society. One of them is Akmolla Muhamediyaruli. At the high school of Troisk Tatar, where he was educated, appeared a movement, which met with thoughts of Şehabettin Mercani and which introduced through his works thoughts of Jadidism to Kazakh intellectuals.

Key Words: Akın(Poet), Illumination, Jadidism, Şehabettin Mercani

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Halk Bilimi Bilim Dalı
metin_uluborlu@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

19. yüzyılın başlarında, Omsk, Semipalatinsk, Orsk, Orenburg, Kızıljar vb. gibi pek çok Rus şehir ve kalesinin Kazak topraklarındaki varlığı, Rusların Kazaklar üzerindeki hâkimiyetlerinin en belirgin göstergesidir Rus köylüleri Kazakların verimli topraklarına yerleştirilmiş, hayvan otlatacak arazilere girişleri yasaklanmış, başlarına Rus yöneticiler veya onlardan daha kötü olan yerli yöneticiler, ünlü akın Duvlat'ın ifadesiyle "arsız itler" getirilmişti. Kendi topraklarında kendilerini dört taraftan sıkıştırılmış hissedenden Kazaklar zaman zaman Rus işgaline karşı koymuş, ayaklanmışlardır. 1785-1797 yılları arasında Sırım Datulu, 1824-1836 yılları arasında Sarjan Sultan, 1836-1838 yıllarındaki İsatay Naymanulu ile Mahammet Ötemisulu, 1837-1847 yılları arasında Kenesarı Han, 1856-1857 yılları arasında Jankoca Han ve Eset, Beket, Kenesarı'nın oğlu Sızdık vb. gibi kişilerin önderliğindeki isyanlar Kazak tarihinde önemli yer teşkil etmiştir. Şortanbay'ın(1818-1881) bu dönemi anlattığı "Zar Zaman" adlı şiiri (Zor, Dar Zaman) daha sonraları bu dönemi anlatmak için tarihçiler ve sanatçılar tarafından kullanılmıştır. Kazak halkının içinde bulunduğu ağır şartları mısralarına döken Duvlat Babatayulu (1802-1874), Mahambet Ötemisulu(1803-1846), Murat Mönkeulu(1843-1906) gibi akınlar halkın geçmişe duydukları özlemlerini de dile getirmişler ve daha sonraları bu dönem adıyla; yani zar zaman akınları olarak anılmışlardır¹.

Bu yüzyıldaki başka bir gelişme de geçen yüzyılın sonlarından itibaren Ufa, Troisk, Kazan ve Orınbor (Orenburg) gibi yerleşim yerlerinde açılan Tatar medreseleri ile Kazak-Rus okullarında Kazak öğrencilerin eğitim almaya başlamalarıdır. Bu okullarda eğitim alanların etrafında oluşmaya başlayan modernleşme, ilerleme, memleketi içinde bulunulan kötü durumdan kurtarma çabaları edebiyata da yansımıştır. Aydınlanma dönemi de diyebileceğimiz bu dönemin temsilcileri, eserlerinde toplumsal sorunları tespit ve tenkit etmekle kalmamışlar, çözüm yolları teklif etmişler; hatta içlerinden bazıları bunları uygulamaya da koymuştur. Modern manadaki eğitimi ön plana çıkarıp cehaleti en büyük tehlike olarak kabul eden bu aydınlardan birisi de Akmolla Muhammediyarulu'dur.

¹ Bu dönemle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Zeki Ahmedov ve Cumat Tilepov, **Kazakistan Edebiyatı, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, C. 9, Ankara 2007, s. 531. M. Jarmuhemmedov, "Şortanbay Kanayulu", **Kazak Edebiyetinin Tarihi XIX. Gasırdın Birinji Jartısı (1800-1850)**, M. Avezov Edebiyet ve Öner İnstitutu, Kazak Akparat Mat., C.4, Almatı 2005, 318-319. A. Kayyum Kesici, **Dün Bugün Hedefteki Kazakistan**, IQ Yayınevi, İstanbul 2003, s. 65-123.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Başkurt, Tatar ve Kazaklar tarafından sahiplenilen ve bu yüzden bazı kaynaklarda “üç halkın (boyun) akını” olarak da anılan Akmolla’nın esas adı Miftahitdin’dir. O, Başkurdistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Sterlitamak² (Sterlibaş) şehrinde 27 Aralık 1839 yılında dünyaya gelir. Akmolla’nın babası Muhamediyar, Akmescit’li bir Kazak’tır. Himayesiz kalıp zorluk içinde yaşarken Buhara’da yüksek medrese eğitimi alan Sterlitamak’lı Nıgmetulla Bektemirov onu evlat edinir. Muhamediyar onun yanında büyüyüp yetişir. Nıgmetulla onu, kendisi gibi öksüz ve yetim olan hizmetçisi Biybigülsim ile evlendirir³. Biybigülsim bazı kaynaklarda Başkurt-bazı kaynaklarda Tatar⁴ olarak gösterilmektedir. Çocukları Miftahitdin-Akmolla doğar. Onun doğum tarihi ile ilgili olarak da tartışmalar devam etmektedir. Bazıları onun 14 Aralık 1831 yılında, bazıları da 1839 yılında doğduğunu ileri sürmektedir. V. Kalijan, şiirlerindeki tarihi olaylar ve hatıralar, onun 1839 yılında doğduğuna işaret etmektedir, diye görüş bildirir. Onun askerden kaçmak için yaşını büyüttüğü de söylenmektedir. Akmolla’nın babası ölünce, annesi Kamalitdin adında bir molla ile tekrar evlenir. Kamalitdin fakirlik içinde büyümüş, sonraları mollalıkla meşgul olup hazret diye anılmaya başlayan bir Başkurt’tur. Kamalitdin, Biybigülsim’den sonra ikinci eş olarak bir Başkurt kızla daha evlenir. Kamalitdin, Akmolla’nın okumasını istememektedir⁵. Öz annesi kısa zaman sonra vefat edince üvey annenin yanında rahat edemeyeceğini düşünüp oradan ayrılır. Bir süre, oradan oraya dolaşıp kendisini himaye edip okutacak birilerini arar. Bu konuyla ilgili olarak daha sonraları “Özim Tuvralı” (Kendim Hakkında) adlı şiirinde şöyle demektedir:

Ögey êke olında jetim aldım, Üvey baba elinde yetim kaldım,
Odan da tım erterek ketip aldım. Ondan da ok erken yaşıta ayrıldım.

² Emin Özdemir, “Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi”, **Bilig**, Kış / 2009, S. 48, s. 157-176. Sterlitamak, İsterlitamak, 19. yüzyılın başında, Kazakların eğitim hayatında en önemli yerlerden biriydi. 10 yıl boyunca aralıksız eğitim merkezi olan ve yılda yaklaşık 150 Kazak öğrencinin eğitim aldığı bu şehir, aynı zamanda Nakşibendî tarikatının da merkezi durumundaydı.

³ V. Kalijan, “Akmolla Muhammediyaralı”, **Kazak Edebiyetinin Tarihi, XIX. Gasırdın İkinci Jartısı(1850-1900)**, M. Avezov Edebiyet ve Öner İnstitutu, Kazak Akparat Mat., C.5, Almatı 2006, s. 291.

⁴ B. Kenjebayev, **XX. Gasır Basındaki Edebiyet**, Bilim Bas., Almatı 1993, s. 31.

⁵ B. Kenjebayev bu konuda farklı bilgi vermektedir. Ona göre Akmolla’nın anne ve babası küçüklüğünden itibaren onu okula göndermiş ve 24 yaşına kadar da okutmuştur. Kenjebayev, onun bu yaştan sonra Buhara’ya gidip eğitimine devam etmek için Sterlitamak’ı ve medreseyi terk ettiğini bildirmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

diye cevap verir. Bu sözünden sonra devamlı surette Akmolla ile uğraşan Esengeldi, 1867 yılında onu tutuklattırıp Troisk şehrindeki hapse gönderir. Esengeldi onu asker kaçağı olarak suçlamaktadır. 1871 yılında İymanbay Kudaybergenov ve Ahmetbay Bekirov adlı Kazakların kefil olmasıyla hapisten bir süreliğine çıkan Akmolla, Orınbor'a gelip General Gubaydolla Jengirov'a "Gubaydolla-Sultanğa" adlı şiirini söyleyerek özgürlüğünü ister. Bu isteği kabul edilen ve özgürlüğüne kavuşan Akmolla, Ufa'ya gidip Şora dergisi yazarlarından Rıza Fahreddinov ile tanışır. O da onu Başkurt akını Muhamedselim Ümitbayev ile tanıştırır. Orada Akmolla bozkır (Kazaklar) adına, Muhamedselim şehir (Başkurtlar) adına atışmaya katılır. Bu atışmanın metni ele geçmemiştir. Ele geçen bilgilere göre bu atışmada Akmolla üstün gelmiştir. Daha sonraları Sultanmahmut Toraygirov bu atışmayı esas alarak "Şehir Akını ve Bozkır Akınının Atışması" adlı bir poema (manzume-destan) da yazmıştır⁷.

Akmolla, 8 Ekim 1895 yılında Troisk'den Zlatovsk'e giderken Miyas ilçesi yakınlarında bir kaynağa⁸ göre Başkurt-Tatar zenginlerinin kini yüzünden, bir diğer kaynağa göre⁹ mal-mülkünü çalmak isteyen adi hırsızlar tarafından hunharca öldürülmüştür. Bürkit İskakov'un bildirdiğine göre Hafiyatolla Baymuradulı ve Devletşe (Nimetulla ve Devletşi) adındaki Başkurtlar, mahkemede onu zengin bir tüccar sanıp atı ve arabasını almak için öldürdüklerini söylemiştir. Onlar akının atı ve arabasını almakla kalmamış, şiirlerinin yazılı olduğu kâğıt tomarlarını, kitaplarını nehre fırlatmışlardır. Mezarı Sarlasan köyündedir. Troisk'in ünlü din âlimi Şeyh Zeynullah Resûli (Zeynolla Rasulov)¹⁰ onun mezarını yaptırmıştır. Mezar taşında "Molla Miftahetdin, Aydınlatmacı Akmolla, Muhamediyar neslinden, Kamaletdin molla yetiştirmiştir. Amin" yazılıdır¹¹. Onun ölümünden sonra şahsiyetinden, şiirlerinden etkilenen Kazak ve Tatarlar 1911

⁷ Bürkit İskakov, **agm**, s. 78.

⁸ V. Kalijan, **agm**, s. 291

⁹ Bürkit İskakov, **agm**, s. 78.

¹⁰Emin Özdemir, **agm**, s. 157-176. Troisk'ta doğan Resûli, kendi köyünde bir süre okuduktan sonra Moynak'ta Şeyh Yakup Hazret'in medresesinde eğitim alır. 1848'de hocasıyla birlikte Ahund köyüne giderek eğitimine devam eder. 1851 yılında Troisk'ta Ahmet Halit Mengeri'nin medresesinde yüksek dinî ilimler eğitimi alır. 1869 yılında hac ziyaretinde iki kez İstanbul'a gelir. 1884 yılında Troisk'ta açtığı ve kendi adıyla anılacak olan medrese hızlı bir şekilde Tatarlar, Başkurtlar ve Kazaklar arasında ün kazanır.

¹¹ Bk. Bürkit İskakov, **agm**, s. 78. Aynı zamanda marangoz olan Akmolla'nın at arabasının özel bir araba olduğunu belirten B. Kenjebayev, arabanın üç bölümden oluştuğunu bildirmektedir. Arka kısmında Akmolla'nın kitapları, ön bölümde mutfak malzemeleri i ile diğer araç ve gereçler bulunmaktadır. Orta bölümde de kendi odası yer almaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yılından devrime kadar Troisk'te "Akmolla" adında, Tatar Türkçesinde bir hiciv dergisi yayımlamışlardır¹².

Şehabettin Mercani¹³ hakkında yazmış olduğu mersiyesi o hayattayken, 1892 yılında Kazan Üniversitesi matbaasında "Damelda Şihabuddin Marcani Mersiyası" adıyla yayımlanır¹⁴. Araştırmacılara göre onu zirveye taşıyan, akınlığını ortaya çıkaran Mercani hakkında yazdığı bu mersiyesidir. Akmolla esasında bu şiiri Mercani'yi övmek, methetmek için yazmaya başlamış; ama o ölünce adını "Mersiya-Ağıt" olarak değiştirmiştir. Akın bu mersiyesinde, yeni ideolojik akımın ve eğitim sisteminin temsilcisi ve savunucusu olan Mercani'yi ve ceditçiliği övüp, halkı bilime ve sanata yönelmeye çağırmaktadır. Bu şiir beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Mercani'nin ve ceditçiliğin övüldüğü bölümdür. Onun önerdiği yolun doğru bir yol olduğunu ve yayılması gerektiğini anlatmaktadır. Aynı zamanda ona seslenerek "Halk içinde ziyalı, bilime hevesli insan yok demeyiniz. Onlar çok. Bir yol gösterilse, onlar bunu geliştirmeye hevesli. Pek çok iyi genç hâlihazırda okumanın gerekliliğini bilmektedir. Yeni eğitim metodunuzu nasihat etmeye devam ediniz, yolunuzdan dönmeyiniz, siz yalnız değilsiniz." diyerek düşüncelerini de bildirmektedir. İkinci bölümde yeni akımın ortaya çıkışına sevincini dile getirmekte ve onun yolunda olduğunu belirtmektedir. Üçüncü bölümde, yeni akıma önem vermenin, üzerine eğilmenin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Dördüncü bölümde yeni eğitim sisteminin eski sistemden üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Beşinci bölüm ağıt niteliğindedir. Burada, Mercani'nin ölümüne üzüntüsünü, doğunun büyük bir bilim adamını kaybettiğini dile getirmektedir. Bu mersiye'nin hacmi 400 mısradır¹⁵:

Қазаннан бир ғалым шықты алмас болıp, Kazan'dan bir âlim çıktı elmas gibi,
 Көбейди дусмандары һәм ҡас болıp, Çoğaldı düşmanları muhalif olup,
 Маһина явһарларын ҡолына алды, Etrafına cevherlerini topladı,
 Аҡыҫҡат теһизине терен шолıp. Hakikat denizine derin dalıp.

¹² B. Kenjebayev, *age.*, s. 38.

¹³ Bk. Emin Özdemir, *agm.*, s. 157-176 "Rusya Müslümanları arasında gelişen Ceditçiliğin öncülerinden olan Şehabettin Mercani (1818-1889), Kazan yakınlarında Mercan köyünde dünyaya gelmiştir. Eğitimine babasının medresesinde başlayan Mercani, sonra Buhara'ya daha sonra da Semerkand'a giderek eğitimine devam etmiştir. Semerkand'ta fikirlerinde büyük değişiklikler olan Mercani'de dinî ilimlerde ıslah fikri oluşmuştur. İlk kez selef kitaplarıyla sonradan yazılan eserler arasında kıyaslamaya giden Mercani'de Kur'an ve hadisten, selevin yolundan uzaklaşıldığı kanaati oluşmuştur."

¹⁴ Bürkit İskakov, *agm.*, s. 61.

¹⁵ V. Kalijan, *agm.*, 287, 288

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

...
 Bavırlar, sizge ötinem, sèlem jazıp, Kardeşler, rica ediyorum, selam söyleyip,
 Köziñ sal, Marjanı, ol Temir azı. Dikkat et, Mercani'ye, o Demirkazık.
 Bolmasa ubıla tappay adasarsıñ, Olmasa kıble, bulamayıp kaybolursun,
 arañgıda jön bilmey, joldan azıp. Karanlıkta yönünü bilmeden, yolunu
 kaybedip.

ay sözi ol alımın tañ almastay, Hangi sözüne o âlimin aşırılmaz,
 ay isi, ol dananın köz salmastay, Hangi işi o dâhinin dikkat çekmez,
 Dertine dertti bolğan şıypa taptı, Dertine dertli olan şıfa buldu,
 Soırlar közin aştı armanbastan. Körlere gözünü açtı yardıma muhta
 kalmayıp.

...

Akmolla'nın akınlık kabiliyeti ile Mercani'nin fikirlerinin İdil boyları ile Kazak sahrasına yayılmasında bu şiirin çok büyük katkısının olduğu söylenmektedir. Mercani'nin dini skolâstik düşünceye karşı yenilikçi düşünceleri, onunla birlikte İbray Altınserin, Abay Kunanbayev, Akan Seri, M. Seralin gibi Kazak akın ve aydınlarını da etkilemiştir¹⁶.

Akının ikinci kitabı 1904 yılında Troisk şehrinde Haritanov matbaasında yayımlanmıştır. Bu kitapta akının kısa hayat hikâyesi de bulunmaktadır. 1907 yılında eski tolgavları(felsefik şiirleri) bir başka kitap olarak yayımlanır. Seken Seyfüllin onun şiirlerini toplayıp bir kitap haline getirir ve 1935 yılında yayımlar. 1986 yılında da akının "Künder men Tünder" adlı şiir külliyyatı yayımlanmıştır¹⁷.

Akmolla'nın şiirlerinde dünyanın adaletsizliği, halkın acıklı hali, realist bakış açısıyla ortaya koyulurken, toplum düzenindeki aksaklıkların sorumluları da cesurca tenkit edilmektedir. İçinde bulunan kötü durumdan sadece eğitimle kurtulunabileceğini söylemektedir¹⁸. Bu tür şiirlerine örnekler verelim:

Baylık Tuvralı

Ulığı bul zamannıñ-aram tama,
 Köñli ara, avzı ala, erni jala...

Zenginlik Hakkında

Hakimi bu zamanın-haram aş,
 Gönlü kara, sözü yalan, gözü aç...

¹⁶ Bk. Bürkit İskakov, agm, s. 85

¹⁷ V. Kalijan, agm, 283.

¹⁸ V. Kalijan, agm, 283,284. Bürkit İskakov, agm., s. 81.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

Buzıktar birin –biri qorğaydı eken, Ahlaksızlar, birbirleri koruyup dururlar,
 Qıyanatın bile tuvra qoldaydı eken... Hıyanetini bile doğru deyip savunup
 dururlar..

Èrkimdi molda deymiz aldağanga, Molla diyoruz aldatan herkese,
 Şın molda az tabılar tañdağanda.. Gerçek molla az bulunur seçtiğinde..
 Fitnèniñ köbi şıgar tilimizden, Fitnenin çoğu çıkar dilimizden,
 Sèldesi ülken degen kisimizden. Sarıǵı büyük olan kişimizden.

Ğajap! Èrkim bay adamdı, Tuhaftır, herkes zengini,
 Kuvanışpen qarısı aladı. Sevinçle qarşılar.
 Sorlı kedey şaması joq, Zavallı fakirin hali yok,
 Qorlıq körıp zarlanadı. Horlanıp acı çeker.
 Qorasına kelse bir bay, Aǵılına gelse bir zengin,
 Èlde Qazaq, elde Noǵay, İster Kazak, ister Nogay,
 Basın iyip taǵzım eter, Başını eǵıp tazim eder,
 Hoş keldiñ! dep pah alaqay! Hoş geldin deyip sevinç çıǵlıǵı atar!
 Eger kedey kele qalsa, Eǵer fakir gelirse,
 Qorasına ene qalsa, Aǵılına uğrayacak olsa,
 Tijırınıp jerkenedi, Yüzünü ekşitip iǵrenir,
 Kevdesinen iteredi. İttirip onu kovalar¹⁹.

Bolmayıq dört ayaqtı mal sekildi, Olmayalım dört ayaklı hayvan gibi,
 Quvrağan japıraqsız tal sekildi. Kuruyan yapraksız dal gibi.
 Baqşaday jigıt adam körkeyedi, Yiǵit adam bahçe gibi dallanıp budaklanır,
 Ğılım men söz söylese bal sekildi. Bilgiyle söz söylese bal gibi.

Köz salıp qarañızşı èr tarapqa, Göz atıp bakınız her tarafa,
 Düniyede aşılganday temir qaqpı. Dünyada açılmış gibi demir kale.
 Sen de endi önerge umtıl èreket qıp, Sen de şimdi bilime yönel hamle edip,

¹⁹ Bürkit İskakov, agm, s. 81.

Talpınıp öner üyren munday şaқта. Silkinip hüner öğren bu zamanda²⁰.

Jürsüz göy keñ baytaқта oynap külip, Yaşıyorsunuz geniş alanda oynayıp gülüp,
 Qıdırğan öner emes_atқа minip, Gezmek marifet değil ata binip,
 Qoqaқтаp moynın sozıp qoqırayıp, Kabadayı gibi kafasını uzatarak diklenip,
 Jürüvdi oylamañız öner bilip. Yaşamayı düşünmeyin marifet sanıp.

Maqтанba kiyim men atıñızға, Övünmeyin giyiminiz ve adınızla,
 Ne lazım-sonı oylanız zatiñızға. Ne lazım onu düşünün zatınıza.
 Jan jaqқа qarav kerek bas köterip Kafayı kaldırıp her tarafa bakmak gerek,
 Aynala alıstağı jatiñızға. Etrafınıza, uzaktaki yad olana²¹

Akmolla, Kostanay civarında çocuklara okuma yazma öğretirken sık sık Nurjan Navşabayev ile bir araya gelirler ve şaka yollu söz yarıştırlarmış. Bu yüzden, Nurjan'ın şiirlerinde Akmolla'nın etkisinin açıkça kendisini hissettirdiği iddia edilmektedir²².

Akmolla:

Eñ eveli tazalav kerek iştiñ kirin,
 İşte tolıp jatpasın sasıq iriñ.
 O dariyğa, iş tazarsın, iş tazarsın,
 Bolmasa payda bermes qırı bilim.

Nurjan:

Qısqaşa osı bolar tüsindiriv,
 Adamnın sırtın körmey, işin biliv.
 İşinen ilim bilim tabılmasa,
 Ne payda keltirmekşi sırtı suluv.

Akmolla:

En evvel temizlemek gerek için kirini,
 İçte dolup durmasın iğrenç irin.
 O Allah'ım, iç temizlensin, iç temizlensin,
 Böyle olmazsa fayda vermez kuru bilim.

Nurcan:

Kısaca böyle olur idrak ettirmek,
 İnsanın dışını görmeden, içini bilmek.
 İçinde ilim bilim bulunmazsa,
 Ne fayda getirir dış güzellik.

Akmolla:

Jaqsının meñjilisinde,

Jamanniñ savdasında tabıs bolmas. Kötünün ticaretinde başarı olmaz.

Akmolla:

İyinin meclisinde,

²⁰ V. Kalijan, agm., s. 291.

²¹ Agm., s. 292.

²² V. Kalijan, agm., s. 284,285.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

Sıyrığa kilem japsañ jaraspaydı, Sığıra kilim örtsen yakışmaz,
Şağala boyañanmen tavıs bolmas. Martıyı boyasan da tavus olmaz.

Nurjan:

Minezi aqımaqtardıñ sol sıqıldı, Karakteri ahmakların bu şekilde,
Jüre me bojısız at jekkenmenen. Gider mi dizginsiz at sürsen de.
Öziniñ qalıbınday bop jarasar ma, Kendi kalıbı gibi yakışır/uyar mı,
Jibekti şuvda jippen tikkenmenen İpeği iyi iple diksen de.

Nurcan:

Akmolla'nın şiirlerinde pek çok Başkurt ve Tatar Türkçesinden kelimeye rastlandığını söyleyen araştırmacılar, buna sebep olarak onun uzun süre Başkurt ve Tatarlar arasında yaşamasını göstermektedirler. Hatta bunlardan bazıları, kitabı yayımlayanların kendilerine anlamsız gelen sözlerin yerine kendi lehçelerinden sözler kullanmış olabileceklerini de iddia etmektedirler. Özellikle "Mercani mersiyesinde, o Arapça, Farsça ve Tatarca kelimeleri oldukça çok kullanmıştır. Bundan dolayı da Tatar ve Başkurt bilim adamları onu kendi akınları olarak değerlendirmekte ve kendi edebiyat tarihlerinde ona yer vermektedirler." diyen Bürkit İskakov, "Aslında, Akmolla'nın pek çok şiiri Kazak Türkçesindedir ve onun şiirlerinin başlıca konusu Kazak memleketinin durumu, halkının hal ve ahvalidir." demektedir. Akmolla'nın bir şiirinde kendisini Kazak olarak tanıttığını da söyleyen araştırmacı bizlere aşağıdaki dörtlüğü aktarmaktadır:

Köşpeli Qazaqpız goy kürke astında, Göçmen Kazak'ız (yaşarız) çadır
altında,

Uyıktağan qamsız gana körpe astında...Uyuklarınız gamsız sadece yorgan
altında...

Qazaqşa öleñ jazdım aşık qıp, Kazakça şiir yazdım açık edip,
Pasıqtardıñ jüregin aşittirip... Cahillerin yüregini acıtıp...²³

²³ Bürkit İskakaov, agm., s.83, 87. Bunun yanında onun "Başkurtların, okumak gerek, okumak gerek! Aramızda cahiller çok, okuyan seyrek. Ural'daki böğüren ayıdan korkarcasına, Ey kardeşler, cehaletten korkmak gerek!" şeklinde mısralarının olduğunu da söylememiz gereklidir. Bk. **Miftahettin Akmulla Şiirler**, Haz.: Ahat Vildanov vd., Türksoy Yay., Ankara 2007, s. 19, 20.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Akının şiirlerinin bir bölümü de tabiat, dostluk ve sevgi üzerine kuruludur. Akının düşüncesine göre hayat devamlı değişim içerisindedir, değişmeyen bir şey yoktur, her şey değişmektedir. Akının Jel (Yel), Toprak(Toprak), Ot(Ateş), Kün men Tün (Gündüz ve Gece) adındaki şiirleri bu türden şiirlerindedir²⁴.

Akmolla'nın şiirlerinde ifade ettiği ideal insan modeline bakıldığında, bizler Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'indeki veya Yunus Emre'nin Risaletü'n – Nushiyye adlı mesnevisindeki model insanı görür gibi oluruz. Bize göre, onun halkına yaptığı en büyük hizmet, Şehabettin Mercani ve ceditçi fikirleri Kazak aydınlarına tanıtması olmuştur.

Şiirlerinden Örnekler

Köktem

İlkbahar

Ketti, mine, kıstıñ kışpağı,	Gitti, işte, kışın kışkacı,
Köktem keldi, ketip qahar kış tağı.	Bahar geldi, gidip öfkeli kış yine.
Qış boyı bürisken zat èlsirep,	Kış boyu büzüşüp halsiz kalan varlıklar,
Kördi şığıp künniñ közin tıstağı.	Gördü çıkıp güneşi dışarıdaki.
Qıstıñ kışpaq künderi ötti birindep,	Kışın zor günleri geçti birer birer,
Qarlar erip, suvlar aqtı gürildep.	Karlar eriyip, gürleyip aktı sular.
Şala jansar bolıp şıqqan jèndikke,	Yarı canlı bir hâlde çıkmış böceklerle,
Künniñ közi qaraganday külimdep.	Güneşin gözü, gülümser gibi bakıyor.
Kök mavjırap, köterilip jerden buy,	Yeşillik mahmurlaşıp, toprak buğulanır,
Qız-bozbala èn şırkasıp güv de güv.	Kızlar-oğlanlar neşe içinde şarkılar söyler.
Jılkı kisinep, tüye bozdap, qoy mañırap,	Yılki kişneyip, deve bozlayıp, koyun meleyip,
İtter ürip, balalar da uv da şuv.	İtler ürüyüp, çocuklar da sevinçle bağırsır.
Jan-januvar qaytsın jazğa kenelmey,	Hayvanlar, tüm canlılar bahara ulaşır,
Bavırñ tösep, erkeleysiñ eneñdey.	Yaslanıp bağına, nazlanırsın annenmiş gibi.
Jerdiñ jüzi jadıradı jasarıp,	Yeryüzü mutlu oldu gençleşip,
“Tèñir iyem, rahatñ keñ” degendey.	“Tanrım, huzurlu mekânın geniş” dercesine.

²⁴ V. Kalijan, agm., 292

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Jan rahatta tamıljıǵan aynala, Etraf cıvıl cıvıl, her şey huzur içinde,
 Suvlar aǵıp gürildeydi say-sala. Sular akıyor gürleyerek vadilerde.
 Ayaǵanday ayaǵımen basuvǵa, Basmaya kıyamayacaǵın kadar güzel,
 Keste kilem tösegendey aynala. Nakışlı bir halı serilmiş gibi her yana.

Özime**Kendime**

Akmolla, köp söyleme, endi jeter, Akmolla, çok konuşma, artık yeter,
 Öziñniñ ǵayǵıñdı kör, gumır öter! Derdini, üzüntünü gör, hayat gelip geçer!
 Jaqsınıñ aldın biraz körıp ediñ, İyi insan yanında yetişme fırsatın olmuştı,
 Emes ediñ körgensiz mijiǵ, meşer. Deǵıldin edepsiz, pısırık, hantal, tembel.

Eñ èveli tolıp jatr seniñ miniñ, Her şeyden önce, kusurların çoktur senin,
 Ne kerek semiresiz ǵurı bilim. Ne diyeyim kibirlenirsin bilginle.
 Sapar alıs, insap ǵıl, haǵtan uyal, Sefer uzun, insaf et, Hak'tan utan,
 Buringı ǵabaǵatlıǵ jeter, inim. Eski kabahatlerin yeter, kardeşim.
 (...) (...)

Bar ma eken bul dñniyede menen jaman, Var mıdır bu dñnyada benden kötü,
 Eşbir isim barmadı alǵa taman. Hiçbir işim onmadı, ilerlemedi.
 Muñ bolıp ǵırıǵ besten jasım ötti, Üzüntü içinde yaş kırk beşi de geçti,
 Bir isim tüzelgen joǵ èli haman. Bir tane işim bile düzelmedi daha.

İşimde joǵ jasırıp saǵtaǵanı, İçimde yok bir sırrım sakladığım,
 Jamandıǵta özime teñ tappaǵanı. Kötülükte kendime denk bulamadım.
 Özimdi it-doñızǵa esepesem – Kendimi köpeǵe domuza benzetsem,
 Özimdi ol uvaǵıtta maǵtaǵanı. O zaman kendimi övmüşümdür.

Maǵzurım – insap ǵılıp ǵarasañız, Kusurluyum, insaf edip baksanız,
 Biz bayǵus biyiklerden alasmız. Zavallı bizler yükseklerden alçaǵız.
 Kişirtseñ, kişireyerge men jaraymın Küçültürsen küçülmeye uygunum,
 Öziñiz zorayuvǵa jarasañız. Kendiniz büyüme yeterliyseniz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/1 Winter 2010*

Akmollanın Türmede Jatıp Jazganı	Akmolla'nın Hapishanede Yazdıkları
Bögde sèlem garip halin surasañız,	Selamdan sonra garibanın halini soruyorsanız,
Hatpenen bildireyin çalasañız.	Mektupla bildireyim istiyorsanız.
Ah urıp, asın işpey çan jutamın,	Kahrolup aşını yiyemeyip kan yutuyorum,
Ölgenge ölmese te janasamız.	Ölüye ölmese de yaklaşıyoruz.
Jazayın sizge gibrat çalasañız,	Yazayım size ibret isterseniz,
Jayılğan tamam jurtça tamaşamız.	Yayılmıştır tüm yurda eğlencemiz.
Semizder jabıgadı nèzir aytpay,	Zenginler üzülüyor nazire söylemeyince,
Bul jerde biyiklerden alasamız.	Burada yükseklerden ²⁵ alçaktayız. ²⁶
Sargayıp tün uyıqtamay tañ asamız,	Özlemle bekleyip uyumadan sabahı ediyoruz,
Akıldan çusamemen adasamız.	Aklımızı üzüntüden kaybediyoruz.
Av çurıp, şıbın tutқан örmekşidey,	Ağ öreerek sinek avlayan örümcek gibi,
Çandala, bürgemenen talasamız.	Pire ve tahtakurusu ile kavgı ediyoruz.
Mekenim meniñ jatқан atı zından,	Yattığım mekânımın adı zından,
Èr türlü adamı bar japa çılğan.	Var cefa çektirdiği her çeşit insan.
İşinde türlü gibrat esebi joç,	İçinde çeşitli ibret hesabı yok,
Surkıya neşe türlü bar jıynalğan.	Dolandırıcısı, nicesi var toplanan.
Temirmen çalaçtanğan terezesi,	Demirlerle örölmüş pencereleri,
Çara tas çabattalğan keregesi.	Kara taşlarla örölmüş duvarları.
Osınıñ tolıp jatır kinegesi –	Bunun dolup taşıyor kabahatleri,
Çudadan duşpanıña tilemeşi?!	Dua edip duşmanına dahi isteme (böylesini)!
Kelmeydi köñil jeter köñil suray,	Gelmiyor bir yakının hal hatır sormaya,
Mıltıqtı soldat jürer oray oray.	Tüfeği taşır asker sarıp sarmalayıp.
Çudayım çılğan iske çara bar ma?	Allah'ım olmuşa çare var mı?
Jatırmız beyşaralar jılay-jılay.	Yaşıyoruz biz zavallılar ağlaya ağlaya.
(...)	(...)

²⁵ Yöneticilerden, beylerden

²⁶ Aşığıdayız, alltayız.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Tavsıldı aygımenen aıl, adir, Tükendi tüzüntüyle akıl, kadir,
 İşimde aygı asiret tolıp jadır. İçim kaygı, dert ile dolu.
 Söytip jadır Amolla beyşarañız Böyle bir halde zavallı Akmolla'nız,
 Tereñnen aynaldırıp söz ozgatar. Derinlere dalıp söze başlar.

Bir aza körmeyinşe adam tasar, Ölümle karşılaşmayınca insan kibirlenir,
 Adamnıñ aza degen köñilin basar. İnsanın ölüm kibrini azaltır.
 Jemeytin bavırsaqtı Amolla edim, Bavırsak²⁷ yemeyen Akmolla idim,
 Şaynaymın ara nandı aşır-aşır. Çiğniyorum siyah ekmeği çatur çatur.

Soldattar keş bolğanda oyday amay, Askerler akşam olduğunda koyun gibi sürüp,
 Jabadı malday ılıp sanay-sanay. Hapsediyor mal gibi (teker teker) sayıp.
 Ölerim esimde edi, bu este jo, Öleceđimi düşünürdüm, bu aklıma gelmezdi,
 aza jetse beredi eken jappar uday. Ecel gelmişse veriyormuş yüce Allah.
 (...)

KAYNAKÇA

- AHMEDOV, Zeki ve TILEPOV Cumat, “Kazakistan Edebiyatı”,
Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Atatürk Kültür Merkezi
 Yayınları, C. 9, Ankara 2007, s. 531.
- İSKAKOV, Bürkit, **19. Gasırdadı Kazak Jene Edil Boyı
 Halıktarının Edebiyetlerindeki Ortak Ünder**, Arıs Yay.,
 Almatı 2007.
- JARMUHAMEDOV, M; “Şortanbay Kanayulı”, **Kazak Edebiyetinin
 Tariyhı XIX. Gasırdın Birinji Jartısı(1800-1850)**, M.
 Avezov Edebiyet ve Öner İnstitutı, Kazak Akparat Mat.,
 C.4, Almatı 2005, s. 318-319.
- KALİJAN, V; “Akmolla Muhammediyarulı”, **Kazak Edebiyetinin
 Tariyhı, XIX. Gasırdın İkinci Jartısı (1850-1900)**, M.
 Avezov Edebiyet ve Öner İnstitutı, Kazak Akparat Mat.,
 C.5, Almatı 2006, s. 281-297.
- KENJEBAYEV, B, **XX. Gasır Basındadı Edebiyet**, Bilim
 Bas.,Almatı 1993.

²⁷ Bavırsak: Kazakların milli ekmeği, yağda kızartılmış mayalı hamur, pişi.

KESİCİ, A. Kayyum, **Dün Bugün Hedefteki Kazakistan**, IQ
Yayınevi, İstanbul 2003.

Miftahettin Akmulla, Şiirler, Haz.: Ahat Vildanov vd. Türksoy
Yay., Ankara 2007.

ÖZDEMİR, Emin, “Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve
Kazak Ceditçiliğinin Gelişimi”, Bilig, Kış / 2009, S. 48,
Ankara, s. 156-176.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*